

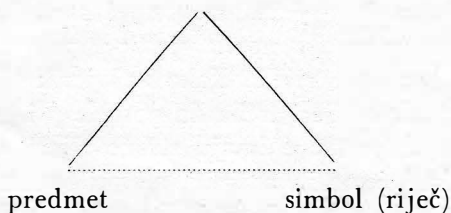
DIOBA GLAGOLA PO ZNAČENJU

Sreten Živković

Poslije imenica u jeziku je najveći broj glagola. Rajko Hariton *Ružić* sa Kalifornijskog univerziteta¹ nabrojio je oko desetak tisuća glagola u našem jeziku. Veliki broj glagola u jednom jeziku razumljiv je iz njihova značenja. Od rođenja do smrti čovjek uvijek nešto radi, nešto se s njime zbiva i u nekom se stanju nalazi: rodi se i time, što živi, diše, plače, jede, pije i t. d., i t. d.; nešto radi, stvara, sije, žanje, skuplja, izrađuje predmete, kupuje, prodaje, uzima, vraća, uništava, baca i t. d., i t. d.; u prirodi biljke rastu, bujaju, venu, klijaju, cvatu, rode i t. d., i t. d.; svaki dan sviće, smrkava se. često grmi, sijeva i t. d., i t. d.; ljudi i stvari su uvijek u nekom stanju: sjede, stoje, leže, bde, spavaju i t. d.

Toliko mnoštvo glagola potrebno je svrstati, podijeliti po kategorijama. Kod diobe glagola, kao i kod drugih promjenljivih riječi, možemo razlikovati semantičke i gramatičke kategorije. Semantičke su kategorije one, koje su dobivene razlikovanjem riječi po značenju, a da se morfološki ne razlikuju. Gramatičke su kategorije one, koje sa semantičkom razlikom pokazuju ujedno i morfološku razliku. Pod morfološkom razlikom razumijeva se razlika u obličnim nastavcima (padežnim, ličnim i vremenskim) i razlika u osnovnim nastavcima (sufiksima i prefiksima). Razlici u značenjima odgovara i razlika u nastavcima.

Pri određivanju značenja riječi potrebno je polaziti od stvarnosti, kako je doživljavamo, do jezičnog izražavanja stvarnosti. Upravo onako, kako su lingvisti *Richards* i *Ogden* postavili shemu (u svom djelu »Meaning of Meaning«): slika predmeta (predodžba, pojam)

Iz definicije, koja se nalazi u svim gramatikama, »Glagoli su riječi, koje znače radnju, zbivanje i stanje« — nužno izlazi prva podjela glagola, podjela glagola po značenju. Ta je podjela čisto semantička, jer glagoli znače radnju, zbivanje i stanje svojim korijenom, svojim fonološkim sastavom; morfološke razlike među njima nema, kao što to pokazuju, na primjer, ovi glagoli: *vidjeti - grmjeti - bdjeti; pjevati - sijevati - drijemati*. Prvi glagoli obiju grupa glagoli su radnje, drugi — zbivanja, treći — stanja, dakle su po obliku jednaki, a po značenju su različitih kategorija.

¹ The Aspects of the Verb in Serbo-Croatian. University of California Publications in Modern Philology. Vol. 25, No 2. Berkeley and Los Angeles 1943.

Glagoli radnje lako su razumljivi, zato su i dobro poznati i učenicima. Iako nigdje nije data definicija pojma radnje, svatko lako prepoznaje glagole radnje u ovim glagolima: *orati, kopati, sijati, kositi, kùpiti; kúpiti, prodati; misliti, razmišljati, gledati, slušati, govoriti, čitati, pisati, računati; íci, trčati, bježati, skakati, šetati se; goniti, tjerati; točiti, sipati, puniti, prazniti; tresti, tucati* i u mnogim drugim sličnima. Svatko iz iskustva zna, da je za radnje označene tim glagolima potrebno upotrebiti energiju, učiniti napor i da se postiže neki efekt. Kad redovno nalazimo u knjigama, da su glagoli zbivanja glagoli: *grmjeti, sijevati, svitati (svanuti), naoblaciti se*, onda nužno zaključujemo, da je zbivanje samo ono, što se tim glagolima označuje, t. j. prirodna zbivanja. A kada se navode kao glagoli stanja: *spavati, putovati, žito se uvija i vene*, onda je očita nejednakost kriterija za određivanje pojma stanja. Glagol *putovati* nalazimo u narodnoj pjesmi kao glagol radnje (*»Teške pute da putujem, teške brode da brodujem«*), a odmah ćemo vidjeti, da su glagoli *vene, uvija se* (žito) glagoli zbivanja.

Treba da nademo kriterij za razlikovanje radnje, zbivanja i stanja i da damo definiciju tih pojmova. Za valjanu definiciju — kako je poznato — potrebno je odrediti višu vrstu pojma (zajednički rod), pod koji se niži pojmovi podvođe, i osobitost razlike među nižim pojmovima.

Uzmimo najprije pojmove radnje i zbivanja. Zajednički viši rod im je proces, razvoj energije, a rezultat im je efekt, učinak toga procesa: nešto je stvoreno, čega bez radnje ili zbivanja nije bilo, ili je radnjom i zbivanjem na objektu nešto promijenjeno. Kad pišemo, moramo upotrebiti energiju za to, a učinak je ono, što smo pisali; stvoren je objekt (pismo, zadatak, pjesma); kad kopamo (vrt), moramo upotrebiti energiju, a učinak je promjena lika vrtu: objekt (vrt) je radnjom preoblikovan, transformiran. Ali isto tako se razvija energija, kad biljka proklija, izbije iz zemlje, drvo pupa, ruža cvjeta; a učinak je tog razvoja energije pojavljivanje biljke, pupova, cvijeta: stvoreno je nešto, čega bez navedenog zbivanja nije bilo. I kod pisanja, i kod kopanja, i kod klijanja, i kod pupanja, i kod cvjetanja, dakle i kod radnje i zbivanja ima razvoja, postepenosti, procesualnosti u stvaranju novoga, odnosno u preinačivanju onoga, što je postojalo. Procesualnost i efekt, razvoj i učinak karakteristične su zajedničke crte radnji i zbivanja.

Specifična razlika između radnje i zbivanja u ovome je: radnja je svijesna i namjerna upotreba energije od strane vršioca njezina, da bi se postigao određen učinak; kod zbivanja se razvija energija, nesvijesno i nehотиčno, na subjektu, a rezultat tog razvoja je nesvijesni i nenamjerni učinak. Kad čovjek tuca kamen ili ga nosi, on mora u tu svrhu razviti svoju snagu, energiju, izvršiti neki napor; to je kinetička energija. I subjektov

napor (upotrebu energije) i učinak (rezultat napora) možemo pratiti u njihovom razvoju, t. j. možemo zapaziti početak (nastanak), tok (tečaj) i svršetak (prestanak) napora i učinka. Tukanjem je vršilac radnje — čovjek — kamen usitnio, dakle je kamenu lik promijenio, a nošenjem mu je mjesto promijenio. Pri pucanju stijene, odronjavanju kamena i njegovu valjanju niz strminu također se razvija energija, razvoj energije i učinka (kao rezultata razvoja energije) možemo pratiti: pucanjem stijena je promijenila svoj lik, odronjavanjem i valjanjem kamen je promijenio svoje mjesto. Razlika je u tome, što čovjek svijesno i namjerno upotrebljava energiju i efekt je proračunat: sitnjenje i nošenje kamena; stijena i kamen ne mogu svijesno ni namjerno upotrebljavati energiju, niti mogu proračunati efekt, nego se energija na njima razvija, a efekt je nuždan, prirodnim procesom određen. Tako je ista sličnost i razlika, kad ptica pjeva i voda izvire. U prvom se slučaju pretpostavlja i svijesnost i namjernost ptičija: ona hoće da izvede pjesmu (pjev), u tu svrhu svijesno upotrebljava energiju. U drugom slučaju voda se prirodnom nuždom pojavila na površini zemlje, svakako nesvijesno i nenamjerno stvorio se izvor.

Prema tome, samo ljudi i životinje (koji su po shvatanju, koje se reflektira u jeziku, jedini živi i svijesni stvorovi) mogu vršiti radnju, t. j. svijesno i namjerno upotrebljavati energiju u svrhu postizavanja efekta, koji je rezultat upotrebe energije, a efekat je stvaranje nečega ili mijenjanje, preinačivanje nečega. Neživo (a to je po shvatanju, koje se ogleda u jeziku, i bilje) ne može svijesno i namjerno upotrebljavati energiju, nego se na njemu zbiva razvoj energije. Prema tome, zbivanja su procesi, koji se vrše na neživu subjektu: bilju, predmetima, u prirodi (atmosfera), a s određenim učinkom kao rezultatom toga razvoja. Zbivanje je dakle, kad sjeme *proklija*, kad se *zametne*, kad biljka *nikne*, *izbija* iz zemlje, *raste*, *buja*, *puca*, *lista*, *grana se*, *razvija*, *cvjeta*, *cvate*, *miriše*, kad *rodi*, kad se *zameće* plod, pa on *zri*, *gnjije*, *trune*, kad žito *vlata*, kukuruži *klasaju* (*kličaju*), a onda im se *lišće uvija*, *vene*, *pada*, biljke se *suše*, *ginu*, *venu*. Zbivanje je i to, kad se kamen niz padinu *kotrlja*, bure *valja*, zid *puca*, kuća *se ruši*, kad kamen *puca*, *raspada se*; kad mast *cvrči*, meso *se peče*, voda *vri*, mlijeko *kipi*; kad voda *teče*, *curi*, *kaplje*; kad se more *uzburka*, valovi *se dižu*, *pljenuša* se, v odena se prašina *uzvitla* pa se opet *slegne*, more *se smiri*. Zbivanje je i onda, kad *sviće*, *svanjava*, *zazori*, zora *zarudi*, pa se *dani*, *razdaju*, *zasja* sunce, a onda *se naoblači*, *navuku se oblaci*, *stušti se*, *grmi*, *sijeva*, kiša *pada*, *pljušti*, dok se opet ne *razvedri*, *razgali*, a uskoro *se smrkava*, *mračni*, *zanoćuje*, mjesec *zasja*, zvijezde *trepere*; a zimi *sniježi*, *smrzava se*, a kad sunce *sine*, snijeg *se topi*, *raskravljuje se*. I tako redom. Ne mogu se na tako kratkom prostoru ni opisati sva zbivanja u prirodi.

Još valja pobliže objasniti razliku između zbivanja i radnje. Kod radnje vršilac njen, subjekt, svijesno i namjerno upotrebljava energiju, da bi

postigao određeni efekat, pa je prema tome redovno poznat. Kod zbivanja je uzročnik njegov priroda, prirodna energija, prirodni zakon, nužnost, »viša sila«, i zato je taj uzročnik redovno »anoniman«; a koliko je i imenovan, on ne može biti »vršilac radnje«, nego samo »nosilac (podnosilac)« zbivanja, t. j. mora trpjeti na sebi djelovanje neke moćnije sile. Stoga su i kod ljudi (i životinja) pojave, koje ljudi nisu sami svijesno ni namjerno izazvali upotrebom lične energije, shvaćene kao zbivanja, kakva su na pr. ona izrečena glagolima: *padati, propadati, debljati, mršavjeti, starjeti, umarati se, nestajati, umirati* i slična. S druge strane, opet, i prirodnim pojavama pripisujemo svijesne i namjerne akcije, kao da su živa bića, pa i one mogu vršiti radnje. Tako kažemo, na primjer, da kiša *natapa* zemlju, da je *oplođuje*; da jako sunce *pali* usjeve i biljke, da im *prži* lišće; da tuča (grād) *pobija vinograde*, da mraz *prži* mladice; da oluja *obara* drveće, *odnosi* krovove s kuća, grom *ubija* čovjeka; kiša *ide*, kiše *dolaze*, vjetar *juri* brzinom od 120 km, oluja *prijeti* i tako dalje. Još je razumljivije to, da strojevi, koji su zamjene ljudima u radu, produženje čovječjih ruku, kao proizvođači energije, kojom se postiže znatan učinak, — da se dakle i strojevi smatraju vršiocima radnje. Tako može mlin *mljeti* cente žita, vršaći stroj *ovrši* na stotine krstina pšenice, traktori *pooru* mnogo jutara njive; štamparski strojevi *odštampaju, izbace, svrše* na stotine tisuća novinskih primjeraka; a o robotima da i ne govorimo, kad oni imaju elektronski mozak, pa mogu *računati, pisati, prevođiti* i još mnogo štošta.

I kod radnje i kod zbivanja — da ponovimo zajedničku karakteristiku — ima razvoja, ima mijenjanja, ima stvaranja: razvija se energija, razvija se radnja, subjekt stvara ili mijenja objekt, odnosno nešto se na subjektu stvara ili mijenja, s njim se nešto zbiva. Zato se glagoli radnje i zbivanja mogu opravdano nazvati *razvojni* ili *evolutivni glagoli*. Kod stanja nema nikakva procesa, nema razvoja ni energije ni predmeta. Koliko ima upotrebe energije subjektove (na primjer kod sjedenja, a pogotovu kod stajanja), onda je ona upotrebljena upravo za to, da subjekt bude u tom stanju, a ne da njome što stvori. U najboljem slučaju, boravak u nekom stanju može da bude uvjet za postizavanje nekog efekta, ali ne može biti neposredni uzročnik učinka, jer toga u stanju i nema. U stanju se samo razvija (to znači: prolazi) vrijeme, dok se netko ili nešto u kakvu stanju nalazi. Prema tome, *glagoli stanja* su oni, koji znače: a) *boravljenje: biti (jesam, budem), ostati, boraviti, zadržavati se, živjeti*; b) *položaj tijela: stajati, sjediti, klečati, čučati, ležati, dubiti, visjeti*; c) *stanje svijesti: drijemati, spavati, bdjeti*; d) *mirovanje: mirovati, šutjeti, kutriti*; e) *sezonski boravak: ljetovati, zimovati, danovati, noćivati*; f) *boje: bijeljati se, zelenjeti se, plaviti se* i drugi slični. Ako su glagoli radnje i zbivanja *razvojni, evolutivni, glagoli stanja* su *stativni*.

O REDU RIJEČI U REČENICI

Niko Berus

Ako je glavna svrha govora saopćavanje misli, nazora, shvaćanja i t. d. drugim osobama, onda misli moraju u izjavi (rečenici) biti raspoređene tako, da ih slušalac ili čitalac nedvosmisleno razumije. To iziskuje potrebu stanovitoga reda riječi u rečenici. Dakako, nisu sve riječi u rečenici podjednako važne za razumijevanje smisla. Najznačajnija uloga pripada subjektu, predikatu i objektu, ukoliko se ovaj posljednji u rečenici pojavljuje. Ostali pojmovi odnosa u rečenici (atribut, oznake mjesta, vremena i t. d.) vezani su za gornje *osnovne* pojmove i raspoređuju se prema njima.

Poredak osnovnih pojmova odnosa u nekom jeziku zavisi od morfološkog sistema tog jezika. Jezici s bogatom fleksijom pokazuju mnogo elastičniji poredak pojmova odnosa nego jezici sa oskudnom ili nikakvom fleksijom. U običnoj rečenici *Otac voli sina mogu* na pr. fleksijski jezici rasporediti osnovne pojmove odnosa *barem* na dva načina, naime na ovdje prikazani način, gdje je subjekt ispred predikata, a objekt iza njega, ili tako, da je objekt ispred predikata, a subjekt iza njega. Kod takvog premještanja sadržaj ove rečenice ne mijenja se *bitno*. Jezicima s oskudnom fleksijom ili bez fleksije ostaje (barem praktički) samo jedan način za raspored osnovnih pojmova u gornjoj rečenici, naime raspored: subjekt, predikat, objekt. Svako mijenjanje ovog poretka skopčano je s upotrebom posebnih gramatičkih pomagala (motoutil), koja slušaoca ili čitaoca upozoravaju na izmijenjeni poredak osnovnih pojmova odnosa i time sprečavaju svaku dvosmislenost u razumijevanju.

Naš jezik ima zbog svoje bogate fleksije razne mogućnosti raspoređivanja osnovnih pojmova odnosa, a da kod toga u *većini* slučajeva ne dolazi u pitanje jasnoća izraza. Ne treba se stoga čuditi, što ni Maretić ni kasniji autori gramatikâ, polazeći od postavke raznih mogućnosti raspoređivanja riječi, to pitanje nisu razrađivali u svim potankostima, premda postoje izvjesni slučajevi, u kojima raspored osnovnih pojmova odnosa može dovesti do dvosmislenosti u saopćavanju. U ovom članku htio bih ukazati na takve primjere.

Držim umjesnim da se sjetimo, kako ovo pitanje tretiraju Maretić i autori »Gramatike hrvatskog ili srpskog jezika« (Brabec, Hraste, Živković). Maretić se u pitanju reda riječi ograničava na konstataciju, da u upitnim rečenicama glagol stoji na početku, ako nema koje upitne riječi, i da on ne smije inače biti previše udaljen od subjekta, ali drugih sigurnih pravila za red riječi nema, osim za enklitike, prijedloge i sl. Riječi se redaju prema važnosti, koju imaju u rečenici, kod čega se pod »riječi« očito misli na riječi, koje su nosioci triju osnovnih pojmova odnosa: subjekt, predikat, objekt. Iste riječi mogu se u istoj rečenici poredati na nekoliko načina,